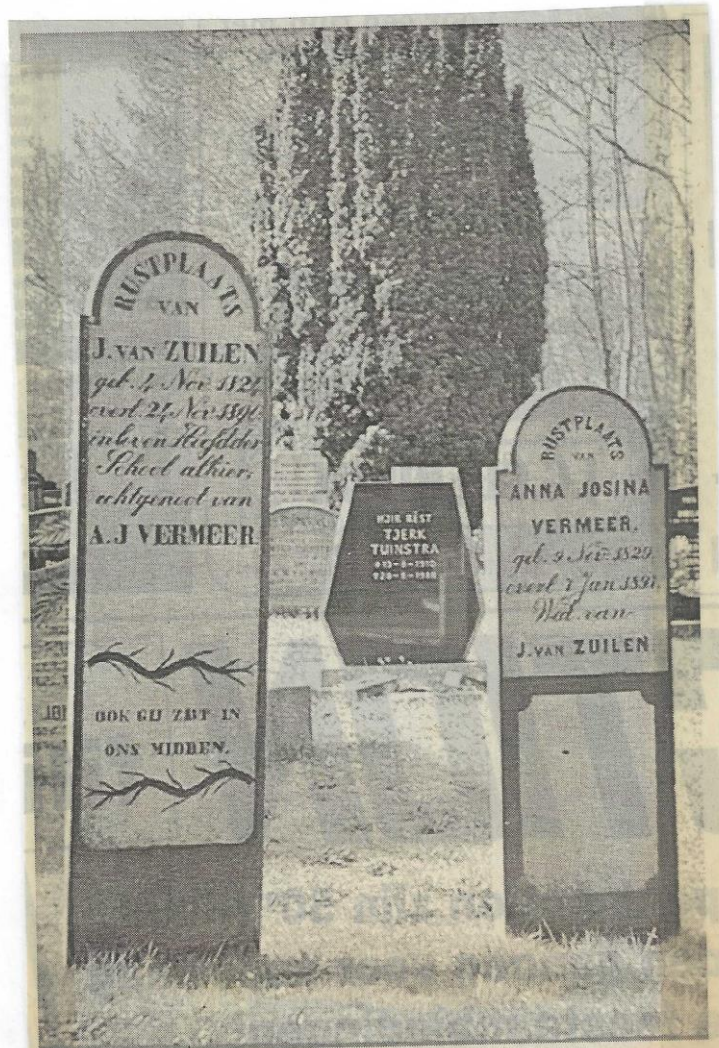

*”Tot stichting en opvoeding
van zoovele ongelukkigen”*

Van het eerste onderwijs op de heide van Surhuisterveen

Grafstenen van J. van Zuilen en echtgenote. *”Ook Gij zijt in ons midden”* (Foto D.R. Wildeboer)

Door Dirk R. Wildeboer te Buitenpost,
secretaris van de Stichting Oud-Achtkarspelen,
tel. 0511-541920

Op de galerij van het in 1852 gestichte kerkje in het buurtschap Surhuisterveensterheide begon meester Jan van Zuilen met het geven van onderwijs aan de kinderen op deze heide. Deze huisvesting op de 'kreake', die een noodoplossing was, zou 8 jaren duren. Het was het begin van de huidige openbare basisschool de 'Jan van Zuilenskoalle'. In dit artikel vindt u iets over de moeilijke beginperiode en de verdere ontwikkeling gedurende de 19e eeuw.

Ondanks de vrij grote schaal staat de eerste school te Surhuisterveensterheide op de kaart van J. Kuijper in de gemeente-atlas van Friesland (uitgave 1877).

Inleiding

In het begin van de 19e eeuw begon men op de heide van Surhuisterveen hutten te bouwen, de zogenaamde spitketen. Geleidelijk aan ontstond hier een buurtschap en zo rond 1845 stonden er al 87 hutten, die bewoond werden door 424 mensen. Voor het grootste deel woonden er kinderrijke gezinnen. Voor deze kinderen was er plaats op de school in Surhuisterveen, waartoe de Surhuisterveensterheide hoorde. Echter vanwege de grote afstand, die de leerlingen moesten lopen, kwam er van het schoolgaan maar weinig terecht. Een leerplicht bestond nog niet. Destijds heerste er bittere armoede op de heide en het zou nog heel lang duren tot dat hier verbetering in de levensomstandigheden kwam. De Hervormde Gemeente van Surhuisterveen had toen predikanten, t.w. ds. Van Duijnen en ds. Hofkamp, die zich het lot van de heidebevolking aantrokken. Het was algemeen bekend dat ds. Hofkamp een vierde deel van zijn tractement aan de armen weggaf. Voor een groot deel is het aan zijn inspanningen te danken dat er in 1852 een kerkje op de heide werd gebouwd. Hij was er tegelijkertijd van bewust dat er meer moest gebeuren dan het bouwen van een kerk voor een redelijke ontwikkeling van de heidebewoners.

Een onderdak

In de herfst van 1850, wanneer het lang nog niet zeker was dat de bouw van een kerkgebouwtje kon worden gerealiseerd, schreef ds. Hofkamp al een brief. Dit schrijven ging naar het 'Provinciaal Collegie van toezigt over de Kerkelijke Administratie bij de Hervormden In Friesland' te Leeuwarden, waarin werd verzocht om de kerk 'zoodanig te mogen inrigten, dat daarin tevens gevoegelijk schoolonderwijs kunne worden gegeven'. Dit college stuurde de brief door naar het gemeentebestuur van Achtkarspelen, met de boodschap dat "tegen het geuit verlangen" bezwaar bestond. Men vond dat dit niet lag op de weg van de kerk, maar op die van de burgerlijke gemeente. Op haar beurt adviseerde de gemeente aan te kloppen bij de hoogste instantie van de Ned. Hervormde kerk

in Den Haag, t.w. de Synodale Commissie. Deze gaf uiteindelijk toestemming om op de galerij van het nog te bouwen kerkje schoolonderwijs te laten geven. Met wat passen en meten zou het wel lukken, maar de ruimte was beperkt. In ieder geval ging er op de 'kreake' geen ruimte af voor de plaats van een orgel. Deze 'luxe' was nog lang geen haalbare kaart voor het houden van de kerkdiensten.

Tractement

Hoe te komen aan een tractement voor de schoolmeester? Ds. Hofkamp ging door met het schrijven van brieven. Eerst klópte hij aan bij de Gedeputeerde Staten van Friesland. Er was een jaarlijks bedrag van f 300,- nodig. De provincie stond niet te trappelen om met geld over de brug te komen en stuurde het verzoek door naar de gemeente. Dat kwam hier slecht uit, want de gemeentelijke opcenten op het spek- en schaapsvlees op de rijksbelastingen werden afgeschaft. Deze bron van inkomsten kwam dus te vervallen en de financiële toestand van de gemeente zag er somber uit. Verder werd gesteld dat er al een school was in het dorp Surhuisterveen en wanneer er nog een schoolmeestertractement bij kwam, zou deze plaats worden bevoorrecht boven de andere dorpen in de gemeente. Ook zouden er kosten moeten worden gemaakt voor het bouwen van een hoofdenwoning. Hierna probeerde de provincie nog eens om de f 300,- te delen, maar in de gemeenteraadsvergadering d.d. 18 oktober 1851 werd het voorstel van Gedeputeerde Staten met algemene stemmen 'geenszins aanneemelijk geoordeeld'. Met andere woorden de gevraagde f 150,- konden er niet af. Op advies van de provincie ging het gemeentebestuur nu bij de rijksoverheid vragen om f 150,- subsidie en dat lukte uiteindelijk.

Schoolmeubelen

De schoolmeester had uiteraard de nodige inventaris nodig om met het onderwijs op de galerij in de kerk te beginnen. Bij de discussie in de gemeenteraad over het tractement was gebleken, dat er wel een bereidheid bestond om de schoolmeubelen te betalen. Op

1 maart 1852 ging er een verzoek van de 'Plaatselijke Commissie' naar de gemeenteraad om f 100,- subsidie voor de aanschaffing van banken, lessenaars en nog wat andere zaken. Het college van burgemeester en wethouders wilde wel meewerken en kwam met het voorstel om de gevraagde subsidie te verlenen. Maar daar waren alle raadsleden het niet mee eens. Met name Johannes Meines Boetes was er fel op tegen en zei: "Surhuisterveen behoeft geene voordeelen boven andere dorpen uit de Gemeentekas te genieten. Augustinusga heeft nooit iets uit deselve genoten". Wij hoeven ons niet af te vragen in welk dorp dit raadslid woonde. Meer raadsleden dachten er zo over en het voorstel werd met 5 stemmen voor en 7 tegen verworpen. Dit was dus een tegenslag. Men zag niet in dat het hier ging om een nieuw buurtschap, waar steeds meer mensen kwamen te wonen en dat er dus sprake was van een bijzonder geval. Toch werd de nodige financiering gevonden. Later blijkt dat het dorp Surhuisterveen dit heeft betaald. Op de begroting voor het dorp Surhuisterveen voor 1853 vinden wij onder de eigendommen: "meubelen in de school op de heide, t.w. 5 lessenaars met banken, 2 zwartgeverfde leesborden, 1 kachel en 1 turfbak". Het was maar een heel sobere inrichting naar de hedendaagse eisen. Voor ongeveer 40 leerlingen zou dit voldoende zijn. De 'Feansters' zullen wel hebben gezegd: "Net wer freegje yn Bûtenpost, wy kinne ús sels wol rêde".

Benoeming

De volgende stap was de benoeming van een schoolmeester. Hoewel het salaris niet door de gemeente behoefde te worden betaald, was het wel de taak van het gemeentebestuur er voor te zorgen dat er iemand werd benoemd. De schoolopziener deed het gemeentebestuur een voorstel. Hij had "eene geschikte en bekwame onderwijzer te zijner beschikking", t.w. Jan Paulus van Zuilen, 28 jaar, ondermeester aan de school te Twijzel.

Deze persoon stond al enige jaren aan die school en lag in de kost, zoals de gewoonte was, bij zijn baas het schoolhoofd Jan Roelofs Kuipers. Hij had al een tijd verkering met de 23-jarige Anna Jozina Vermeer, dochter van de tolgaarder aan de rijksstraatweg in Twijzel. Het tractement van een ondermeester was maar f 100,- per jaar en dit zou in het vervolg worden verdrievoudigd. Een welkome verandering, zodat er binnenkort kon worden getrouwd. De akte van benoeming, die Van Zuilen ontving, was zeer uitvoerig. Enige zinnen: "Dat hij, met uitzondering van de vastgestelde vacantiën, welke zijn de kerst-, paasch- en pinksterweek, als ook op den Zaterdag van iedere week, elken dag des morgens van 9-11 ure en des namiddags van 1-3 ure zich in de school met het onderwijs der jeugd bezig houde". Hij was tevens verplicht "zonder eenige belooning daarvoor te genieten het ambt van koster, voorlezer en voorzanger in de gestichte Hervormde Kerk op gemelde heide waar te nemen". Deze werkzaamheden werden nader omschreven in een instructie, door de kerkenraad en kerkvoogden van Surhuisterveen, nog vast te stellen. Van 1 oktober tot 1 april was er avondschool voor de jeugd van 9-15 jaar en zelfs op zondag werd er nog les gegeven. Het is bekend dat rond 1866 op deze ongewone tijd rekenen, lezen en schrijven werd onderwezen aan jongens en meisjes tussen 13 en 18 jaar. Verder behoorde het klokkluiden bij zijn taak, maar daar kreeg hij een kleine beloning voor. Meester wist dus wel wat hij doen moest.

Armschool

De school op de Surhuisterveensterheide nam in het onderwijsbeleid van de gemeente een aparte plaats in. Al gauw werd jammergenoeg op het schooltje een stempel geplakt, t.w. het stempel van de armschool. Het hoofd van de school in het dorp Surhuisterveen werd er van gemeentewege op gewezen dat de Plaatselijke Commissie op de heideschool kinderen toeliet, die "niet tot de behoeftige klasse behooren, aangezien de daarstelling dier school niet voor dusdanige, maar voor de arme volksklasse in de heide is geschied en het tractement van den Onderwijzer aldaar door het Rijk en de Provincie voor die klasse wordt verleend". De Plaatselijke Commissie "werd in bedenking gegeven, kinderen van niet behoeftige ouders niet toe te laten, temeer daar het schoolgebouw op de heide reeds te klein was om de kinderen van armen op die heide te kunnen plaatsen".

Leeuwarder Courant

Ook buiten de grenzen van Achtkarspelen bestond er belangstelling voor de ontwikkelingen op de heide van Surhuisterveen. De Leeuwarder Courant van 5 februari 1852 maakte aan het Friese volk bekend hoe het allemaal verliep. "Dezer dagen kwam de verblijdende tijding, dat aan dit verzoek voldaan zal worden", waarmee werd bedoeld de subsidie van f 150,- van het rijk.

Verder schreef de krant: "Eere den Koning, eere den Staten van dit gewest. Spoedig kan nu niet alleen de predikant, maar ook een onderwijzer in de te bouwen kerk werkzaam zijn tot stichting en opvoeding van zoo vele ongelukkigen! In de kerk schoolonderwijs? Ja! door goedgunstig besluit van den kerkenraad en de kerkvoogden van Surhuisterveen, zal voor eerst een gedeelte van dat gebouw worden ingerigt tot het geven van onderwijs aan de jeugd. Zoo kan de Kerk den Staat behulpzaam zijn, gelijk de Staat in vele dorpen en steden helpt door schoolgebouwen tot het houden van godsdienst-oefeningen af te staan. Vereenigd mogen beide ook bij de aanstaande scheiding werkzaam zijn tot bevordering van waarachtig heil van ons geliefd en dierbaar Vaderland". Het is interessant om te lezen hoe een journalist, nu ongeveer 150 jaar geleden, van de gebeurtenissen op de heide melding maakte en dit geeft ook weer een tijdbeeld.

Schoolopziener

Hoe de schoolopziener Niebuur Ferf in 1853 tegen de situatie op de heide aan keek, vinden we in zijn verslagen van de visites. Hij was van mening dat men beter een school had kunnen bouwen in plaats van een kerk. Hij vond zelfs dat er sprake was van een "overdreven Godsdienstijver". Verder schreef hij: "Ik vond hier op de kraak der nieuw gebouwde kerk 51 kinderen, die in dit hoogst gebrekkig lokaal een tamelijk goed onderwijs ontvingen". Ook noemde hij in zijn rapport de heidebevolking "diep onkundige en onbeschaafde menschen voor wie de onderwijzer nog veel nut kon stichten". Twee jaar later, in 1855 kwam de schoolopziener weer op bezoek. Hij was nu een stuk positiever in zijn verslag. "Met groot genoegen zag ik hier Jan van Zuilen, bezittende de 2e rang, een verstandig en zedelijk godsdienstig onderwijs geven aan 60 leerlingen volgens de leerwijze van Nieuwold. Zij waren allen stil en ordelijk werkzaam, lazen over het algemeen goed, maakten goede vorderingen in het schrijven en rekenen en zongen zacht en vrij goed. Aandoenlijk was het toneel dat ik aanschouwde. Verscheidene moeders waren met hunnen kinderen op de armen, om hen door den vaccinateur te laten inenten, opdat hunnen kinderen zoo vroeg mogelijk van het onderwijs genot mogten hebben". Niebuur Ferf was tijdens zijn laatste visite op de heide al 79 jaar. Van oorsprong was hij predikant.

Neveninkomsten voor meester

In deze tijd hadden de schoolmeesters een, in onze ogen van nu, een wat typische bijverdiensite. Zij waren de leveranciers van schoolbehoeften. De ouders konden de schoolbenodigdheden

kopen bij de onderwijzer, die daarmee aardig verdiende. Zo beurde meester Van der Velde in Surhuizum op deze manier een bedrag van f 120,- per jaar en zijn collega Schuurer in Surhuisterveen f 192,-. Van Zuilen kwam op de heide niet verder dan een schamele f 20,-. Hij had maar 25 leerlingen, die niet als behoeftig stonden geboekt. Het stempel van de armen rustte zwaar op zijn school. Voor de kinderen van "de behoeftigen" kwamen deze kosten voor rekening van de armvoogdijen. Jarenlang maakte deze groep 27% van alle schoolkinderen in Achtkarspelen uit. De andere categorie werd officieel aangeduid als "kinderen niet behoeftig of arm zijnde". Na de komst van de nieuwe onderwijswet in 1857 was het afgelopen met deze bron van inkomsten voor de schoolmeesters, want de wet ging uit van kosteloos onderwijs voor ieder kind. Als eerste maatregel werd het schoolgeld afgeschaft. Het verschil tussen behoeftig en niet behoeftig was nu verdwenen. Voor het eerst was er nu ook sprake van kwekelingen in de school. Meester Van Zuilen mocht ook gebruik maken van de diensten van een kwekeling, die veelal tot taak had om op de jongsten te letten. Deze onderwijskracht kreeg voor zijn inspanningen een bedrag van f 25,- per jaar.

Een nieuwe school met onderwijzerswoning

Het kerkbestuur liet weten dat er een einde moest komen aan het schoolhouden in de kerk. Zo langzamerhand was er een onhoudbare toestand ontstaan. Door de toename van de heidebevolking en daarmee het aantal leerlingen kon er niet meer op een behoorlijke manier worden lesgegeven. Het gemeentebestuur zag nu ook wel in dat er iets moest gebeuren. Meester Van Zuilen, die op de heide een woning huurde, had bericht gekregen deze binnen afzienbare tijd te ontruimen. De bouw van een school met een dienstwoning voor de meester, was nu een urgente zaak geworden. Om aan de nodige bouwgrond te komen was geen probleem. Aan de oostzijde van de Boelensgreppel, zo ongeveer tegenover het kerkje, had boer Andries Geerts van der Wijk een hele lap grond liggen, waar hij wel een stukje van kon missen. Op 17 november 1860 werd de koopakte getekend ten kantore van notaris Beekhuis te Buitenpost. De gemeente moest f 200,- betalen voor dit bouwterrein. Namens de gemeente was aanwezig "Jonkheer Volkert Adrianus Heringa van Haersma, burgemeester van Achtkarspelen, wonende op den huize Haersma State te Buitenpost". Eén van de getuigen bij de ondertekening van de akte was Jan van Zuilen, waaruit blijkt dat hij ook hierbij was betrokken.

Na goedkeuring van de plannen en het beschikbaar stellen van het nodige geld door de gemeenteraad op 22 oktober 1859, vond in 1860 de aanbesteding plaats van de bouw van een schoolgebouw met schoolmeesterswoning. Een bedrag van f 2800,- met inbegrip van de kosten van de grond, werd hiervoor

60
uitgetrokken. In het bewaard gebleven bestek kunnen we nog nagaan hoe een en ander er uit zag. Tot in de kleinste details kwam alles op papier te staan. Op de centimeter af was aangegeven waar de spijkers en de schroeven moesten zitten, hoe ver van elkaar en het aantal. Op het schooldak kwamen op beide einden "beste gesmoorde en goed gesorteerde middelpennen, met daar tussen een bedekking met riet. Van buiten af kon men de school binnenkomen door een piepklein portaal-tje. Groter hoefde het ook niet, want de schooljeugd hield immers de klompen aan en ging dan zitten op de rijen lange banken zonder leuning. In de woning van meester was één woonkamer met vier vensters, die aan de buitenkant konden worden afgesloten met blinden.

Omdat er nog geen waterleiding was, werd in het bestek voorgeschreven dat "buiten het achterhuis" een put moest worden geslat "tot een voldoende wel" en daarop "een goede groote pomp" aangebracht. Tot slot nog het allermeestzakelijkste en onmisbare gerief: "het secreet". Achter het huis, in de frisse buitenlucht, kwam "it hús-ke", fleurig afgedekt met mooi rode dakpannen. Misschien wel "in lust om der nei te sjen en der te sitten". De school en de woning werden groen en wit geverfd. Dit waren de gebruikelijke kleuren in deze streek. In de zomer van 1861 kon de school in gebruik worden genomen en betrof het gezin Van Zuilen de nieuwe woning.

Schoolfeest

In 1872 werd nog steeds de inname van Den Briel op de Spanjaarden herdacht, hoewel dit al 300 jaar was geleden. Dus overal feest in Nederland, waaraan ook de scholen deelnamen. Maar feestvieren kost nu eenmaal geld en dat was een groot probleem in die tijd. Alle schoolkinderen kregen de officiële feestplaat als geschenk. Destijds waren er twee soorten lagere scholen in Achtkarspelen, t.w. dorpsscholen en heidescholen. De kosten van laatstgenoemde scholen, die stonden op de heide van Surhuisterveen, Surhuizum (nu Harkema) en Twijzel (nu Twijzelerheide) kwamen volledig voor rekening van de gemeente. Bepaalde kosten van de dorpsscholen betaalde het dorp zelf, zo ook de snoep voor de kinderen op het schoolfeest. De gemeenteraad moest nu besluiten of de heidescholen ook geld zouden krijgen voor versnaperingen ten behoeve van deze leerlingen. Het college van burgemeester en wethouders voelde hier wel voor en deed het voorstel aan de raad om een bedrag van f 20,- per school beschikbaar te stellen. Dat werd beslist geen vetpot voor zo'n grote schare kinderen.

Maar om het zo ver te krijgen viel niet mee. Lang niet alle vroede vaders stonden achter het voorstel. Hulshoff van Surhuisterveen was één van de tegenstanders en meende: "Het geeft aanleiding tot twist en onrust, in de heide kan het met minder en de kinde-

ren zijn te sober gekleed". Worden van deze strekking zou in deze tijd geen raadslid meer zeggen, maar destijds scheen dit heel normaal te zijn. De voorzitter nam het op voor de kinderen van de heide met te zeggen: "Als de dorpscholen wel een versnapering krijgen en die van de heidescholen er van verstoken blijven, is dat hard". Met 8 tegen 4 stemmen werd het voorstel aangenomen. Zo kwamen de leerlingen van de heide toch nog aan hun 'verversingen', zoals dit toen werd genoemd.

Meester Van Zuilen en gezin

Het persoonlijk verdriet ging aan de deur van het echtpaar Van Zuilen niet voorbij. In 1865 stierf hun 4-jarig dochtertje Gezina. Vier weken na haar dood werd weer een meisje in het gezin geboren, die ook de naam Gezina kreeg.

Na enige maanden kwam ook dit meisje te overlijden. Zoon Evert, hulponderwijzer aan de school van zijn vader op de heide, stierf in 1877. Hij was toen nog maar 19 jaar oud. "Eene hevige ziekte van vier weken maakte een einde aan zijn voor ons zoo dierbaar leven", lezen wij in de rouwadvertentie. Jan van Zuilen, de pionier op de heide, is bijna 38 jaar op zijn post gebleven. De dominees kwamen en gingen in het kleine kerkje, maar de meester bleef trouw aan zijn schooltje. Bij zijn 40-jarig dienstjubileum als onderwijzer, besloot de gemeenteraad van Achtkarspelen hem een gratificatie van f 50,- te verlenen. In die raadsvergadering wijdde de voorzitter de volgende woorden aan dit feit: "Dat hij zich steeds heeft doen kennen als een ijverig persoon, die naar de mate van zijn talenten, heeft gedaan wat hij kon, tot ontwikkeling der jeugd die aan zijne leiding is toegewijd geweest". Aan het einde van zijn loopbaan kreeg hij problemen met zijn gezondheid. In zijn verzoek om ontslag op 3 augustus 1889 aan de gemeenteraad schreef hij onder meer, dat zijn krachten minder werden en dat hij naar rust begon te verlangen. Na zijn vertrek op 1 januari 1890 heeft hij niet lang van zijn pensioen kunnen genieten. In de herfst van hetzelfde jaar kwam hij al te overlijden. De advertentie in de Leeuwarder Courant spreekt voor zich zelf. "Na een langdurige sukkeling overleed hedenmorgen onze Geliefde echtgenoot en Vader J. van Zuilen, in den ouderdom van 66-jaren, rustend Hoofd der school alhier. Mede namens de Kinderen, Wed. J. van Zuilen-Vermeer". Van Zuilen werd op het kerkhof te Surhuisterveensterheide begraven. De grafstenen van hem, zijn vrouw en zoon Evert zijn hier nog te vinden. Als opvolger van Jan van Zuilen werd benoemd zijn schoonzoon, t.w. Johan Gerrit Schwantje.

Bronnen:

- gemeente-archief Achtkarspelen
 - archief Stichting Oud-Achtkarspelen
- Dit was een publicatie namens de Stichting Oud-Achtkarspelen.

Portret meester Jan van Zuilen.

Recente opname van het kerkgebouw te Boelenslaan (Foto D.R. Wildeboer)

Opname van de spitkeet van de fam. Veenstra op het Wildveld te Surhuisterveen in 1913. Op de foto van links naar rechts: Jan Veenstra, Wiemer Veenstra, Pietje Veenstra-Bos, Siebe Veenstra en Oeds Veenstra (geb. 1894)